

МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИНГ ТАРКИБИЙ-ТАШХИСИЙ МОДЕЛИ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.044>

Тошназарова Узукой Азизберди қизи

*Абдулла Қодирий номидаги Жиззах давлат педагогика институти
тадқиқотчиси*

Аннотация: Мақолада олиб борилган тадқиқот натижалари келтирилган бўлиб, мулоқот маданиятининг таркибий-ташхисий модели кўрсатиб ўтилган. Шу билан бирга эмпирик ўрганишлар натижасига кўра шахснинг шахсий хусусиятлари ва мулоқот маданияти тўғрисидаги тасавурлари муҳимлиги ҳақида фикрлар билдирилган.

Калит сўзлар: таркибий ташхисий модель, касбий камолот, мулоқот, мулоқот маданияти, касб танлаш мотиви, шахсий сифатлар, масъулиятлилик, мақсадга йўналганлик, когнитив қобилиятлар.

СТРУКТУРНО-ДИАГНОСТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕНИЯ

Тошназарова Узукой Азизберди кизи

*Исследователь Джизакского государственного педагогического
института имени Абдуллы Кадыри*

Аннотация: В статье представлены результаты исследования и показана структурно-диагностическая модель культуры общения. В то же время в эмпирических исследованиях высказывались мнения о важности представлений индивида о личностных особенностях и культуре общения.

Ключевые слова: структурная диагностическая модель, профессиональная зрелость, коммуникабельность, культура общения, мотив выбора профессии, личностные качества, ответственность, целеустремленность, познавательные способности.

STRUCTURAL-DIAGNOSTIC MODEL OF COMMUNICATION CULTURE

Toshnazarova Uzukoy Azizberdi kizi

*Researcher of Jizzakh State Pedagogical Institute named after Abdulla
Qodiriy*

Annotation: The article presents the results of the research and shows the structural-diagnostic model of communication culture. At the same time, empirical studies have suggested that the importance of an individual's perceptions of personal characteristics and communication culture is expressed.

Keywords: structural diagnostic model, professional maturity, sociability, culture of communication, motive for choosing a profession, personal qualities, responsibility, purposefulness, cognitive abilities.

Олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг мулоқот маданиятини тадқиқ қилишнинг муҳим босқичи, бу ўрганилаётган

ходисанинг таркибий мазмунини ажратиб олиш ҳисобланади, ҳамда унинг психодиагностикасининг адекват механизмини аниқлашдан ташкил топади. Замановий психология назарияси ва амалиётида мазкур йўналиш бўйича маълум тажриба тўпланган. Аммо у, шахснинг ижтимоий-психологик таълими мажмуасини, яъни мулоқот маданиятини психодиагностик жиҳатдан оптималлаштириш (энг қулай вариантини вужудга келтириш) имконини аниқлаб бериш позициясидан тизимлаштирилишига ва шарҳлашнишига муҳтождир. Тадқиқ қилинаётган муаммо бўйича илмий адабиётлар таҳлили асосида шу хулосаларга келиш мумкинки, мулоқот маданиятини психодиагностика қилишда қўлланилаётган мезонлар, кўрсаткичлар ҳақидаги саволлар охиригача ўз ечимини топмаган.

Олимлар орасида унинг изоҳиганисбатанягона ёндашув танланмаган, шу жумладан, қатор муаллифлар алоҳида жиҳатларини, таркибий қисм сифатида шарҳлашади, бошқалари эса мезон ва кўрсаткичларнинг жуда катта ва аниқлаштирилмаган қисмини йиғиб таърифлашади ва бу ўз навбатида, психодиагностик инструментарийларнинг етарли даражада мосини танлашни қийинлаштиради. Саволларга қулай йўллар билан кўрсатилган доирада ечим топиб, биз моделлаштириш тартибини аниқлаймиз. Маълумки, ҳар қандай илмий тадқиқотнинг методи асосида моделлаштириш усули ётади. Илмий адабиётларда, моделлаштириш тушунчаси маълум бир объектнинг тавсифига бошқа бир объектнинг тавсифини репродукциялаш (нусхалаб кўчириш) сифатида талқин берилган. Модел атамасининг ўзи, маълум бир тадқиқот учун асл нусханинг (оригиналнинг) энг муҳим жиҳатлари ва хусусиятларини акс эттирувчи ва асл нусхани ўрнини босувчи объект сифатида таърифланади [5].

Психологик адабиётларда модел, моделлаштириш тушунчалари бирор-бир жараённинг аналитик ёки график тасвири сифатида тушунтирилади, яъни таниб олиш, англаш, таҳлил қилиш ва очиб бериш учун муҳим бўлган ҳақиқий намунани хусусият ва сифатларини маълум мезонлар асосида ўзгартирилиши натижасида яратилган ҳаракатларнинг, феъл-атворнинг ва кабиларнинг ўзига хос хусусиятларининг нусхаси, андазаси [1].

Моделлаштириш, инсон тафаккурининг табиатан турли хил бўлган объектларнинг ўхшаш белги ва хусусиятларни мавҳумлаштириш (абстракциялаш) ва улар ўртасида маълум муносабатлар ўрнатиш қобилиятини илмий англаш усули сифатида тушунилади. Умумилмий қарашларда моделлаштириш – бу баъзи объектларнинг тавсифини бошқа объектларга қайта ишлаб чиқиш деб таърифланади, яъни уни илмий жиҳатдан англаш мақсадида ўрганиш ва моделни тайёрлаш жараёнини махсус кўргазмали ташкиллаштириш [41, 67]. Бинобарин, моделлаштиришни, мавжуд тизимни махсус яратилган объектда акс эттириш сифатида, мақсадга эришиш эталони сифатида, ҳамда унга эришиш инструменти сифатида таърифлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Илмий модел фаразий ва моддий томондан амалга оширилган тизим ҳисобланади, чунки у тадқиқот предметини акс эттиради ва уни шундай ўзгартиришга қодирки, моделни ўрганиш жараёни мазкур предмет ҳақида янги сермахсул маълумот олишга имкон беради [1]. Моделлаштиришнинг

асосий афзаллиги шундан иборатки, у ўрганилаётган ҳодисани тушунишни яхшилашга ва аниқлаштиришга имкон беради, унинг ривожланиш масалаларини белгилашга ёрдам беради. Шу жумладан, олий таълим муассасаларида таълим олувчиларнинг мулоқот маданияти моделини бир бутун яхлит ва мажмуавий тизим сифатида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир, чунки бу тизим бўлғуси мутахассисларнинг мулоқот маданиятининг мазмундорлигини ва психодиагностик жиҳатини акс эттириб туради. Яна бир омилни ҳисобга оламиз, яъни моделнинг таркибий элементлари бирлиги умумий мақсадга бўйсунди ва унга тегишли вазифаларни амалаг оширишга йўналтирилган.

Шундай қилиб, ўрганилаётган муаммонинг назарий асослари натижаларига таяниб, психодиагностик усулларнинг таркибини ва таърифини ажратиш олиш учун, олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг мулоқот маданиятини таркибий-ташхислаш модели тайёрланган (1-расм).

Бундай мураккаб таълим, яъни олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг мулоқот маданиятининг ижтимоий-психологик ва мажмуавий характери, бизга тизимли таркиб таҳлили назариясига мурожаат қилиш заруратини кўрсатди. Шахснинг мураккаб табиатини турли жиҳатлардан ўрганиш тизимини асосида, нисбатан автоном ва шу билан бирга ўзаро шартланган таркибий қисмлар (структуралӣ компонентлар) ажратилди:

1-расм. Олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг мулоқот маданиятининг таркибий-ташхисий модели

Юқорида кўрсатилган психодиагностик таркибнинг биринчи компоненти Эмоционал интеллект (ҳиссий идрок) сўровномасини ишлаб чиққан мутахассисларнинг методологик тасаввурларини инобатга олган ҳолда тузатилган (Н. Холл методикаси модификацияси) [4]. Бу тафсилотлар, бир томондан ҳиссий идрокнинг таркибий ўзига хосликларини умумназарий тасаввурлар нуктаи назаридан очиб беришга имкон берса, бошқа томондан эса – мулоқот маданиятининг таркибий компонентларини ташхислаш масаласига асосли ёндашишга имкон беради. Ўз табиатига кўра ҳиссий иқтидор шахсий хусусият, тавсифнома сифатида белгиланади ва у ҳамкорлик вазиятини тушуниш ва прогноз қилиш (олдиндан билиш), шу соҳада муайян шароитларда қарор қабул қилиш ва уни амалга ошириш билан шартланади.

Ҳиссий иқтидор таълим олувчи шахсининг ўзини мустақил бошқариш жараёнларининг қувватий таъминланганлиги ва унинг хулқ-атвори, интеллектуали, шахсий, коммуникатив билим/малакалари, мажмуаси негизида шаклланади ва ривожланади. Айнан шу хусусиятлар маълумотни қайта ишлаш ва ҳатти-ҳаракатларнинг муваффақиятини олдиндан белгилайди, маълум вазиятни олдиндан айтиб бериш имконини беради, самарали ҳамкорликка тайёргарлигини, ҳамда зарур қарорлар қабул қилишни олдиндан таъминлайди.

Кейинги таркибий компонент коммуникатив бағрикенглик ҳисобланиб, қуйидаги психодиагностик таркибни назарда тутади:

бошқа одамнинг индивидуаллигини қабул қилмаслик ёки тушунмаслик;

бошқа одамларнинг хулқ-атвори ва фикрлаш тарзини баҳолашда ўзини намуна сифатида қўллаш;

бошқаларни баҳолашда қатъийлик ёки консерватизм (янгиликни қабул қилмаслик ёки эскиликка ёпишиб олиш, эскиликни йўқлаш);

шерикларнинг, (ҳамкорларнинг) нокоммуникабел сифатлари билан тўқнашиб қолганда салбий ҳисларни яшира олмаслик ёки юмшата олмаслик;

шерикларни (ҳамкорларни) ўзгартиришга ёки қайта тарбиялашга ҳаракат қилиш;

шерикни (ҳамкорни) ўз қолипига солишга, уни ўзига “қулай” қилиб олишга уриниш;

бошқаларнинг хатосини, ноқулай ҳаракатларини, қасддан қилинмаган нохушликларини кечира олмаслик;

бошқа одамлар томонидан жисмоний ёки руҳий ноқулайликка (дискомфортга) тоқат қила олмаслик;

бошқаларнинг характериға, одатлариға ва истаклариға мослаша олмаслик.

Биринчи компонент каби, иккинчи компонентнинг ҳам таркибий хусусиятлари Умумий коммуникатив толерантлик сўровномасини ишлаб чиққан мутахассисларнинг методологик қарашлари инобатга олинган ҳолда аниқлаштирилган (В.В. Бойко) [2].

Коммуникатив бағрикенглик шахсининг мажмуавий тавсифномаси ҳисобланади ва унинг моҳияти таълим олувчининг қарашлари, позицияси, фикрлари, мулоқот ҳамкорининг, маълум гуруҳ социумига тегишли шахсларнинг эмоциялари ва бошқаларига нисбатан бардошлилиги билан очиб берилади. Одатда, мазкур индивидуал-психологик хусусият талабаларда таълим олиш жараёнида, шахслараро муносабатларда, курсдошлари, ўқитувчилари, олий таълим муассасаси маъмурияти билан бўлган ўзаро ҳақорликлардаги муносабатларда ва бошқаларда намоён бўлади.

Учинчи таркибий компонент таълим олувчининг мослашувчанлик (адаптивлик) хусусиятларида акс этади ва қуйидаги психодиагностик таркибни назарда тутади:

- коммуникатив қобилиятлар;
- ахлоқий меъёрлилик.

Ўзининг моҳиятига кўра, учинчи компонентнинг таркиби “Мослашувчанлик” (“Адаптивлик”) Кўп даражали шахс сўровномасини (А.Г. Маклакова, С.В. Чермянина) ишлаб чиққан мутахассисларнинг методологик тасаввурлари асосида шартланган [6]. Шахсининг адаптивлик хусусиятлари таълим олувчининг ижтимоий мослашувчанлик, зарурий алоқаларни ўрната олиш, низоли вазиятларда ўзини ҳатти-ҳаракатларини оптималлаштира олиш, социумда ўзини ва бошқаларни баҳолай олиш, ахлоқий меъёрларга риоя қила олиш қобилиятлари билан ифодаланади. Бундан ташқари, бу қобилиятлар атрофдагиларни қабул қила олиш ва ўз ҳатти-ҳаракатларини ижтимоий меъёрларга риоя қилган ҳолда намоён эта оладиган, кўпроқ ижтимоий шартланган турлардан бири ҳисобланади. Мазкур қобилиятлар таркибининг муҳим компоненти мулоқотчанлик, эмпатия, бошқа одамнинг эмоционал ҳолатига сезгирлик ва меҳрибонлик ҳисобланади. Кўпгина мутахассислар ва таълим олувчилар ўзларининг коммуникатив қобилиятларини ва уларнинг шахсий касбий ривожланишларидаги ҳамда ўз ўзларини мустақил ривожлантира олишларидаги аҳамиятини тан олишмайди. Мутахассиснинг ўз вақтида ривожлантирилмаган қобилиятлари унинг ҳаётининг кейинги жабҳаларида, айниқса, коммуникатив ва касбий фаолиятларини, ўз фаолликларини бошқаларнинг фаолликлари билан мужассамлаштиришни муваффақиятли амалга ошира олмаганликларида кўриниб қолади.

Яқунловчи, тўртинчи таркибий компонент – маънавий-ахлоқий масъулият қуйидаги психодиагностик таркибни назарда тутади:

- маънавий-ахлоқий вазиятларга рефлексия;
- маънавий-ахлоқий соҳадаги интуиция;
- масъулиятнинг экзистенциал жиҳати;
- алтруистик ҳис-туйғулар;
- маънавий-ахлоқий қадриятлар.

Олдинги компонентлар каби, тўртинчи компонент таркиби ҳам Шахсининг маънавий-ахлоқий масъулияти даражасини ташхислаш

сўровномасини (И.Г. Тимощука) ишлаб чиққан мутахассисларнинг методологик тасаввурлари воситасида тузатилган [7]. Маънавий-ахлоқий масъулият, шахсий фазилят каби, ижтимоий меъёрларга риоя қилиш заруратини англаш орқали очиб берилади, ҳамда таълим олувчининг ҳақиқий баҳони адекват қабул қила олиш қобилияти ва хулқ-атвори, ҳаракатларни, бажарган ишларни жамиятда қабул қилинган тушунчалар позициясидан амалга ошира олиш қобилияти билан баҳоланади.

Шундай қилиб, юқорида келтирилганлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, ўрганилаётган муаммонинг назарий асосларининг таҳлил натижалари олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг мулоқот маданиятининг таркибий-ташхисий моделини ишлаб чиқишга имкон берди. Модел асосини тўртта таркибий компонент ташкил этди (ҳиссий идрок, коммуникатив бағрикенглик, мослашувчанлик хусусиятлари, маънавий-ахлоқий масъулият). Мазкур компонентларнинг ички табиатини йигирма иккита таркиб очиб беради, уларга қуйидаги психодиагностик инструментария ишлаб чиқувчиларнинг методологик позициясига асосида аниқик киритилган:

Ҳиссий идрок сўровномаси (Н.Холл методикаси модификацияси);

Умумий коммуникатив толерантлик ташхиси сўровномаси (В.В.Бойко):

“Мослашувчанлик” кўп даражали шахсий сўровномаси (А.Г. Маклакова, С.В.Чермянина).

Ўз моҳиятига кўра, бир томондан модел, олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг мулоқот маданиятининг таркибий жиҳатдан намоиш этишини, ривожлантиришнинг аниқлаштирилган ва мақсадга йўналтирилган воситаларини тайёрлаш учун йўналишни кўрсатувчи асос деб изоҳласа, иккинчи томондан – ўрганилаётган ҳодисанинг психодиагностик шартли тасвири (схемаси). Тайёрланган моделдан келиб чиққан ҳолда, айтиш мумкинки, олий таълим муассасалари таълим олувчиларининг яхлит ижтимоий-психологик ҳодиса сифатида ўрганилаётган мулоқот маданияти ривожланишининг кўрсаткичлари сифатида талабаларнинг ҳиссий-интеллектуал, коммуникатив-бағрикенглик, мослашувчанлик ва маънавий-ахлоқий хусусиятлари ўртага тушади ва мулоқот жараёнида рўй берадиган вазиятларни самарали ечишга, муайян вазиятларда коммуникация воситаларининг энг қулай вариантларини танлашга, юзага келган вазиятни ҳисобга олган ҳолда ҳатти-ҳаракатлар стратегиясини танлашга, атрофдаги социум билан ўзаро ҳамкорлик жараёнида юзага келган муаммоларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан ечим топишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Байдлих В. Социодинамика. Системный подход к математическому моделированию в социальных науках. М.: Едиториал УРСС, 2005. - 480 с.

2. Борисова Е.М. О роли профессиональной деятельности в формировании личности // Психология формирования и развития

личности. - М., 2011.- С. 159-177.

3. Волкова В.Н. Моделирование систем: подходы и методы: Учебное пособие. - СПб.: Издательство Политехнического университета, 2013. - 568 с.

4. Ильин Е.И. Эмоции и чувства. - СПб Питер, 2001. - С. 633-634.

5. Лебедев А.Н. Экспериментальное моделирование социодинамических явлений в массовой культуре // Экспериментальная психология: ежеквартальный научный журнал. - 2017. - № 3. - С. 86-96.

6. Одилова, Н. Г., & Рахимова, И. И. (2017). ФОРМИРОВАНИЕ ЧУВСТВО ОТВЕТСТВЕННОСТИ У ШКОЛЬНИКОВ. Интернаука, (26), 21-22.

7. Mukhamedova, D., Rakhimova, I., Ziyavitdinova, G., & Kamalova, Z. (2022). The Relationship Between the Effectiveness of the Managerial Activity of an Education Manager With the Peculiarities of the Manifestation of His Communicative Potential in Uzbek System. Journal of Higher Education Theory & Practice, 22(4).